

Americké prezidentské volby 2000

MOJMÍR POVOLNÝ

Americké prezidentské volby v roce 2000 se zapsaly do politických dějin Spojených států zcela ojedinělým způsobem. Nikdy o jejich výsledku nerozhodovala po dlouhé týdny soudní moc a nakonec o volbě prezidenta rozhodl sám Nejvyšší soud svým výnosem z 12. prosince 2000, pětadvacet dnů po 7. listopadu, kdy američtí voliči přistoupili k „urnám“.

Do soutěže o prezidentský úřad vstoupili kandidáti dvou dominantních stran, Demokrati a Republikánů, již v roce 1999. Primárky od ledna 2000 naznačovaly, že k hlavnímu zápasu na republikánské straně dojde mezi texaským guvernérem Georgem W. Bushem a arizonským senátorem Johnem McCainem a na straně Demokrati mezi viceprezidentem Alem Gorem a bývalým senátorem za stát New Jersey Billem Bradleyem. Protože v poslední době došlo k velké akumulaci rozhodných primárek do prvních měsíců volebního roku a Gore a Bush z nich vyšli většinou vítězně, o kandidátech Demokrati a Republikánů bylo rozhodnuto poměrně brzy. Jejich oficiální „posvěcení“ národními konvencemi uprostřed léta bylo pouhou, jakkoli slavnostně demonstrativní, formalitou.

Strana Zelených vybrala za svého kandidáta Ralphi Nadera. V Reformní straně, založené před osmi lety Rossem Perotem, získal mandát v Pyrrhově vítězství po tvrdém zápase, který stranu rozdělil, Patrick Buchanan, odpadlík z Republikánské strany. Do volební kampaně vůbec nezasáhly tzv. strany, jejichž kandidáti se tradičně objevují na prezidentských volebních listicích: Libertáři, Socialističtí dělníci, Strana přirozeného práva, Socialisté, Konstitucionalisté a Dělníci světa.

1. Volební kampaň

Ve volební kampani, která začala den po národních konventech Demokrati a Republikánů ve Filadelfii a Demokrati v Los Angeles a skončila až ráno v den voleb 7. listopadu, se všechna pozornost soustředila na soutěž kandidátů těchto dvou stran. Z menších stran do ní zasáhl pouze Ralph Nader jednak svým pozitivním programem s jeho tradičními celoživotními tématy, jako jsou kritika washingtonského establishmentu, zájmy spotřebitelů, ochrana životního prostředí a „nová politika“, a se slibem vytvořit třetí celonárodní stranu jako alternativu k Demokrati a Republikánům; a jednak negativně hrozbou, že Strana Zelených může ubrat hlasy zejména mladších levicově orientovaných voličů demokratickému kandidátu Gorovi. Hlas reformního Patricka Buchanana se rozplynul do ztracena.

V kampani Republikánů se Bush prezentoval jako soucitný konzervátec (*compassionate conservative*), kdežto Gore vyzněl jako liberální (v americkém smyslu tohoto slova) demokrat, zčásti se opírající o politiku Clintonovy administrativy, kterou jako viceprezident spolutvořil, zčásti navazující na tradiční politiku své strany. Již na národních konvencích vykrytalizovala

z primárek hlavní témata, o něž se bude ve volební kampani bojovat. Omezím se na jejich vypočítání, aniž bych zacházel do vysvětlování ideologického pozadí rozdílů v Bushově a Gorově postoji, neboť ty budou zřejmé z jejich samotné podstaty.

Za prvé šlo o to, jak zajistit pokračování v hospodářské prosperitě, které se Spojené státy těšily v devadesátých letech a která vytvořila přebytek ve státním rozpočtu. Bush sliboval přebytek ve výši 1,6 trilionu dolarů vrátit ve formě daňové úlevy rovnou mírou všem poplatníkům bez rozdílu. To by znamenalo, že poplatníci s vysokým příjmem a větším daňovým zatížením by tímto způsobem získali více v poměru k poplatníkům s nízkým příjmem a nízkým daňovým zatížením. Gore se postavil za podstatně menší daňovou úlevu, odstupňovanou ve prospěch menších poplatníků a časově prodlouženou, a za to, aby část přebytku byla použita na splácení státního dluhu a na zlepšení federálních sociálních programů.

Za druhé se Gore a Bush srazili v otázce, jak reformovat federální důchodové pojištění (*social security*). Bush přišel s návrhem, již delší dobu oblíbeným mezi Republikány, aby aspoň část tohoto pojištění byla privatizována: aby si každý poplatník vedle zmenšeného povinného příspěvku na federální důchodové pojištění mohl otevřít svůj vlastní investiční účet a do něho podle své vůle přispíval. Gore viděl tento plán jako frontální útok na největší vymoženost Rooseveltova *New Dealu* a jako ohrožení hospodářské bezpečnosti amerických důchodců, které by Bushův návrh vydal do rukou finančního trhu.

Za třetí ve střetu mezi těmito dvěma kandidáty figurovala palčivá otázka úhrady ceny za léky pro důchodce odkázané na jejich federální zdravotní pojištění (*Medicare*). Toto pojištění hrađí lékařskou péči, ale nehradí léky, jejichž cena dnes dosahuje v Americe nesmírné výše. Gore navrhoval radikální řešení: rozšířit program *Medicare* na úhradu léků. Bushův program by poskytl úhradu z programu *Medicare* jen potřebným důchodcům a jen do jisté míry.

Za čtvrté se v této kampani objevilo na federální úrovni dost neobvyklé téma školství a školní výchovy. Bush se snažil vytěžit ze svého úspěchu na tomto poli jako guvernér státu Texas. Navrhoval co nejvíce za federální pomoci rozšířit program, který by umožnil rodičům, z různých důvodů nespokojeným s veřejnou školou, aby mohli posílat své děti do škol soukromých, na této úrovni z drtivé většiny škol sponzorovaných různými církvemi. Nástrojem tohoto programu, který je již v malé míře praktikován v některých místech, je tzv. *voucher*; státem rodičům vydaná vydaná peněžní poukázka, podle Bushe na USD 1600 na každý rok, na úhradu školného soukromé školy. Gore se naopak postavil na obranu veřejného školství: za rozšíření federální podpory na výstavbu a vybavení veřejných škol, přípravu a další vzdělávání jejich učitelů a zkvalitnění jejich programů.

Za páté Bush hrál na starou strunu republikánských kampaní, že jeho administrativa se postará o lepší vybavení amerických vojenských sil, podle něho tentokrát zanedbaných Clintonovou administrativou, a hlavně se zavázal vybudovat protiraketovou obranu. Zatímco Gore hájil mezinárodní zaangażování Spojených států, jak je praktikovala Clintonova administrativa na př. na Balkáně, Bush se netajil odkazy na „národní zájem“, za nimiž se skrývala neochota tahat kaštany někoho jiného z ohně, který se národního zájmu Spojených států netýká.

Konečně si Bush nemohl dát ujít kritiku Clintonova prezidenství, zastíženou ve stále opakovaným slibem, že jeho administrativa vrátí do Bílého domu čest a důstojnost (*honor and dignity*). Proti tomuto slibu mohl Gore jen poukazovat na prosperitu, již Spojené státy dosáhly během Clintonovy administrativy, sebe samotného prezentovat jako politika bez hany a prezidenta Clintona – chybně jak se někteří profesionálně domnívali *ex post* – držet stranou své kampaně.

2. Volební výsledky

Když byly ve středu 8. listopadu spočítány hlasy v 99 procentech volebních obvodů, Gore získal 49 252 780 hlasů, Bush 49 036 353 hlasů a Nader 2 702 648 hlasů. Již podle tohoto předběžného výsledku Gore zvítězil nad Bushem v lidovém hlasování o 216 427 hlasů. Závěrečný výsledek lidového hlasování uveřejněný v The New York Times je tento: Gore 50 158 094 hlasů, Bush 49 820 518, rozdíl v Gorův prospěch 337 576. Protože Nader nezískal 5 procent hlasů, nebude v příštích prezidentských volbách mít jeho strana nárok na federální finanční příspěvek, rozhodne-li se zase kandidovat. Nader sliboval ve své volební kampani, že po volbách založí třetí stranu, která bude vážným konkurentem Demokratům a Republikánům. Znovu se ukázalo, jak marný je ve Spojených státech pokus vytvořit třetí stranu, která by bez pevné teritoriální základny přežila své efemérní vystoupení v prezidentských volbách. Po volbách není o Naderovi ani slyšet. Je ovšem nepochybné, že ubral hlasy Gorovi a možná že na Floridě Gora stál prezidentský úřad.

Avšak o volbě prezidenta nerozhoduje většina v lidovém hlasování, nýbrž většina v kolegiu volitelů reprezentujících jednotlivé státy Unie a District of Columbia, tj. hlavní město Washington. V kolegiu volitelů má každý stát počet hlasů rovný součtu počtu svých reprezentantů ve Sněmovně reprezentantů a svých dvou senátorů. Washington, D.C. má tři volitele. To znamená, že volební kolegium má 538 volitelů. Nezbytná většina pro volbu prezidenta v něm je tudíž 270 hlasů. Zatímco výsledky hlasování v jednotlivých státech a ve Washingtonu byly den po volbách vcelku známé a automatické přepočítání v některých případech je rychle potvrdilo, v jediném státě, na Floridě, jehož 25 volitelů mělo v kolegiu volitelů rozhodnout, kdo bude příštím americkým prezidentem, došlo k historickému sporu, zdali v něm zvítězil Bush nebo Gore. Bez volitelů z Floridy měl Bush v kolegiu volitelů 246 hlasů a Gore 267 hlasů. Uvedu napřed „konečný“ výsledek, jak byl potvrzen floridskou státní sekretářkou Katherine Harrisovou v neděli 3. prosince, který však zůstal až do rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států sporný: Bush 2 912 790, Gore 2 912 253, rozdíl v Bushův prospěch 537 hlasů. Bez 25 volitelů státu Florida by měl Bush 246 hlasů v kolegiu volitelů a Gore 267. S 25 voliteli z Floridy by Bush v něm získal potřebnou většinu 271 hlasů, aby byl zvolen prezidentem Spojených států. Ale než tento výsledek byl legitimizován Nejvyšším soudem Spojených států 12. prosince 2000, Bush a Gore za něho a proti němu po dlouhých a tvrdých 35 dnů a nocí bojovali.

3. Boj o 25 volitelů

Protože podle prvního výsledku voleb na Floridě Bush zvítězil nad Gorem o méně než půl procenta všech hlasů, podle federálního zákona došlo k okamžitému automatickému přepočítání všech hlasů, které Bushův výsledek zvýšilo o několik set hlasů. S tímto krokem Bush souhlasil a chtěl jej pokládat za rozhodný a konečný. Avšak již v den voleb se v několika převážně demokratických volebních okresech na samém jihu Floridy hromadily stížnosti, že někteří afro-američtí voliči nebyli příslušně registrováni, jini měli problémy s přístupem do volebních místností, hodně voličů bylo zmateno volebními lístky propichovacího typu, na nichž jméno kandidáta nepřesně korespondovalo s příslušným kroužkem, který měl volič propíchnout, takže volič hlasoval místo pro Gora pro Buchanana (sám Buchanan přiznal, že v těchto

okresech dostal neočekávaně nadměrný počet hlasů), nebo hlasoval dvakrát a jeho hlas byl proto odmítnut, nebo nehlasoval vůbec. Jen v okrese Palm Beach bylo odmítnuto 19 000 hlasovacích lístků. Nadto nebyly do výsledku dosud započítány písemné hlasy voličů z území mimo Spojené státy, kteří měli lhůtu k jejich podání až do 17. listopadu. Bush i Gore s touto výhradou souhlasili, neboť Bush počítal s hlasy vojáků v zahraničních posádkách, zatímco Gore počítal s hlasy amerických židů žijících v Izraeli. Avšak v případech, kdy automatické přepočítání v některých okresech zaznamenalo podstatný rozdíl proti prvním výsledkům, nebo v případě oprávněných stížností na neregulární překážky výkonu volebního práva, měl Gore podle floridského volebního zákona právo žádat ruční přepočítání hlasů, když vzorek přepočítání ukázal chybu v počtu, která by mohla ovlivnit výsledek hlasování. Jeho žádosti byly 9. listopadu okamžitě schváleny volebními komisemi v okresech Palm Beach, Broward a Volusia. Okres Miami-Dade se k nim zakrátko přidal.

A nyní začala bitva soudů. Tocqueville napsal, že „v Americe se sotva najde politická otázka, která se dříve nebo později neobráť v otázku soudní.“ V tomto zápase sledovali Gore a Bush dvě pochopitelně protichůdné strategie. Protože Bush měl před Gorem jakkoli nepatrný náskok, snažil se všemi politickými a soudními prostředky ruční přepočítávání zastavit anebo přinejhorším oddálit až do dne, kdy by volitele musel jmenovat zákonodárny sbor státu Florida s republikánskou většinou v obou sněmovnách s odůvodněním, že do lhůty stanovené zákonem výsledek voleb nebyl potvrzen. V této strategii měl na své straně republikánského guvernéra Floridy, svého bratra Jeba, který se však aspoň na veřejnosti choval zdrženlivě, dále republikánskou státní tajemnici Harrisovou a republikánskou legislativu. Zároveň byl připraven hnát celý spor oproti tradiční republikánské preferenci pro práva jednotlivých států k orgánům federálním. Na Gorově straně byly volební komise shora zmíněných okresů s demokratickou převahou, někteří okresní soudci a Nejvyšší soud státu Florida, ve kterém šest ze sedmi soudců bylo jmenováno předchozím demokratickým gubernérem. Vedle toho se někteří voliči sami obraceli na okresní soudy, Demokrati na straně ručního přepočítání, Republikáni vehementně proti němu.

První Bushův krok 11. listopadu byla žádost k federálnímu soudci pro obvod jižní Floridy Donaldu Middlebrookovi, kde bylo ruční přepočítávání soustředěno, aby schválil již dokončené přepočítání, které mu ještě zajišťovalo většinu, ale aby zároveň všechno další přepočítávání zastavil. Jeho argument se opíral o 14. dodatek k ústavě Spojených států, který v prvním paragrafu zajišťuje všem občanům rovnou ochranu zákona (*equal protection of laws*): protože ruční přepočítávání v různých okresech nepodléhá stejným pravidlům, nemluví o voličích v ostatních okresech, kde k žádnému přepočítání nedochází, selektivní ruční přepočítávání porušuje rovnou ochranu práv floridských voličů. Tento argument byl nakonec Bushem úspěšně uplatněn v samém závěru celého sporu před Nejvyšším soudem Spojených států. Státní tajemnice Harrisová současně oznámila, že výsledek voleb potvrdí, jak jí ukládá zákon, do týdne po volbách, tj. 14. listopadu. Bushova žádost byla na jižní Floridě zamítnuta s odůvodněním, že federální soud nemá jurisdikci ve věci volby prezidenta. Okresní soudkyně v okrese Palm Beach na Gorovu žádost zakázala Harrisové potvrdit výsledek voleb, dokud nebude ruční přepočítávání ukončeno.

Na dalším stupni vstoupil 14. listopadu do kauzy Gore v. Bush na žádost okresu Leon floridský obvodní soudce Terry P. Lewis se šalamounským rozhodnutím. Na jedné straně přinutil Harrisovou opustit původní lhůtu k vyhlášení výsledku voleb a uznal právo okresů na ruční přepočítání hlasů, ale zároveň uznal právo Harrisové přepočítání odmítnout za podmínky, že je neodmítne arbitrárně, že nezneužije svou pravomoc a užije „náležitý úsudek“ (*proper discretion*).

Harrisová si toto rozhodnutí vysvětlila po svém. Odložila lhůtu k podání přepočítaných výsledků ze 14. na 15. listopad, po ní je zakázala a zároveň si vyhradila svůj výklad „náležitého úsudku“ při svém odmítnutí restriktivně: jen akt Boží vůle (*acts of God* z anglosaského zvykového práva), přírodní katastrofa a pod. ji mohou přinutit dále potvrzení volebního výsledku odkládat, zatímco soudce Lewis měl na mysli širší koncepci provázejících skutečností a okolností (*attendant facts and circumstances*), které mohou lhůtu k přepočítání ovlivnit. Toto stanovisko státní tajemnice Harrisové uvedlo ve zmatek volební komise v okresech, kde ruční přepočítávání probíhalo. Jedna přepočítávání zastavila, druhá je odložila, třetí se odvolala k okresnímu soudu. Gorův tým si právem Lewisovo rozhodnutí vysvětloval tak, že když je ruční přepočítání dovoleno, pak je právem očekáváno, že jeho výsledek bude do konečného počtu započítán. Uprostřed tohoto klání Gore navrhl Bushovi 15. listopadu v televizním vystoupení, aby spolu souhlasili, že hlasy budou přepočítány buď ve všech sporných okresech nebo na celé Floridě, a přislíbil přijmout výsledek toho nebo onoho přepočítání bez dalších výhrad. Během tří hodin Bush tuto nabídku odmítl. Na podporu svého postoje Harrisová šla do televize se zprávou, avšak nikoli s oficiálním potvrzením, že 67 okresů jí sdělilo své výsledky v zákonné lhůtě do 14. listopadu a že Bush vedl před Gorem o 300 hlasů. Oficiální potvrzení ohlásila na den, jakmile budou spočítány písemné hlasy ze zámoří.

Okresy Broward a Palm Beach se ihned obrátily na Nejvyšší soud státu Florida s dotazem, zda mohou legálně pokračovat v ručním přepočítávání. Tento Nejvyšší soud 16. listopadu schválil, že tyto dva okresy pokračovat v ručním přepočítávání mohou. A když soudce Lewis odmítl 17. listopadu Gorovo podání, že státní tajemnice Harrisová zneužila svou pravomoc, když odmítla žádost několika okresů, aby jí mohly po jí stanovené lhůtě předložit výsledek ručního přepočítání, Gorův tým se odvolal proti tomuto rozhodnutí k floridskému Nejvyššímu soudu. Tím se celá kauza dostala na nejvyšší možný stupeň v jurisdikci státu Florida.

Floridský Nejvyšší soud rozhodl 17. listopadu, že vyslechne obě strany 21. listopadu. V tentýž den 14. federální obvodní apelační soud v Atlantě zamítl shora zmíněné Bushovo odvolání proti rozhodnutí soudce Middlebrookse na základě čl. II, par. 1 Ústavy Spojených států, podle něhož každý stát Unie jmenuje své zástupce způsobem stipulovaným jeho zákonodárným sborem. Jmenování volitelů není federální záležitost. Nejvyšší soud státu Florida 21. listopadu rozhodl jednomyslně, že ruční přepočítávání může pokračovat, prodloužil lhůtu k potvrzení výsledku voleb státní tajemnicí Harrisovou ze 14. na 26. listopadu s odůvodněním, že sedmidenňá lhůta po volbách není k potvrzení závazná. Floridští Republikáni v legislativě na toto rozhodnutí reagovali hrozbou, že legislativa bude sama jmenovat volitele, a Bush se odvolal k Nejvyššímu soudu Spojených států s argumentem, že Nejvyšší soud státu Florida si svým rozhodnutím usurpoval politickou moc a místo, aby zákon vykládal a uplatňoval, sám nový volební zákon stvořil. Státní tajemnice Harrisová v neděli 26. listopadu oficiálně potvrdila, že Bush zvítězil na Floridě nad Gorem o 537 hlasů a že mu proto náleží 25 floridských volitelů v kolegiu volitelů, i když ruční přepočítání nebylo dokončeno. Avšak i po oficiálním potvrzení je možno podle volebního zákona státu Florida o výsledku z oprávněných důvodů vést soudní spor. To byla ovšem Gorova strategie od samého počátku.

Proti poměrně rozšířenému očekávání, že se Nejvyšší soud Spojených států bude sotva angažovat ve věci, která podle ústavy spadá do kompetence jednotlivých států Unie, Nejvyšší soud ve Washingtonu rozhodl o Bushovu podání jednat. Bushův advokát Theodore Olson, aby z Bushovy stížnosti udělal případ příslušný do federální jurisdikce, před ním argumentoval

jednak odkazem na čl. II, par. 1 Ústavy Spojených států, který zmocňuje státní zákonodárce a nikoli státní soudce k rozhodnutí, jak mají být volitelé jmenováni, jednak tím, že rozhodnutí Nejvyššího státu Florida se rovnalo tvorbě nového zákona a soud tím porušil federální zákon (*Electoral Count Law*) z roku 1887 (který mimochodem až dosud nebyl nikdy předmětem sporu). Gorův advokát Laurence Tribe, profesor ústavního práva na Harvardu, oponoval tím, že Nejvyšší soud státu Florida žádný nový zákon nestvořil, nýbrž pouze plnoprávně řešil konflikt mezi dvěma floridskými zákony, z nichž jeden stanoví lhůtu k potvrzení volebního výsledku a druhý dovoluje ruční přepočítání, jež ovšem může z pochopitelných důvodů překročit stanovenou lhůtu. Nejvyšší soud rozhodl 4. prosince vrátit případ do hlavního města Floridy Tallahassee Nejvyššímu soudu státu Florida s příkazem, aby vysvětlil a znovu zvažil své rozhodnutí.

Namísto toho 8. prosince Nejvyšší soud státu Florida rozhodl 4 ke 3 hlasům, že v 64 ze 67 okresů má být přepočítáno 42 000 neúplných hlasovacích lístků (*undervotes*), tj. lístků, kde volič hlasoval v některých soutěžích mezi kandidáty, ale ne ve všech. Toto rozšíření přepočítání na celou Floridu s výjimkou tří, v nichž již bylo předtím dokončeno, i když Gore nadále žádal jen jeho dokončení ve dvou nebo třech okresech, bylo zřejmě preventivní obranou proti Bushovu argumentu, že přepočítání pouze v některých okresech porušuje ústavou zaručenou rovnou ochranu zákona.

Přepočítávání tedy pokračovalo v sobotu 9. prosince v napjaté politické atmosféře. Nejvyšší soud státu Florida neodpověděl na výzvu Nejvyššího soudu Spojených států a potvrdil a rozšířil, byť i nikoli jednomyslně, jak je shora uvedeno, své původní rozhodnutí. Senát a sněmovna státu Florida byly připraveny samy jmenovat volitele 12. prosince. Toto datum je v americké politické terminologii známo jako „bezpečný přístav“: po něm již nemůže Kongres Spojených států brát potvrzenou listinu volitelů v potaz až do dne, kdy jsou na začátku ledna hlasy volitelů z celých Spojených států sčítány na společném zasedání Senátu a Sněmovny reprezentantů. První výsledky obnoveného přepočítání srazily Bushův náskok z 537 hlasů na 193, respektive na 154 podle toho, jak byly některé sporné lístky počítány. Další přepočítávání hrozilo, že Gore předstihne Bushe a Florida bude mít dvě skupiny volitelů a celý případ skončí v Kongresu Spojených států. V té chvíli v sobotu 9. prosince odpoledne na Bushovu žádost, že ruční přepočítávání je neústavní a mohlo by mu způsobit „nenapravitelnou škodu“, Nejvyšší soud Spojených států v hořkém rozhodnutí 5:4 zastavil přepočítávání a stanovil pondělí 11. prosince ke slyšení obou stran (*oral arguments*). Zde je třeba připomenout, že vedle předsedy Nejvyššího soudu Williama Rehnquita, jmenovaného prezidentem Richardem Nixonem, tři soudci (Sandra Day O'Connor, Antonin Scalia a Anthony M. Kennedy) byli jmenováni prezidentem Ronaldem Reaganem, John P. Stevens byl jmenován prezidentem Geraldem Fordem, David Souter a Clarence Thomas prezidentem Georgem Bushem a Ruth Bader Ginsburg a Stephen Breyer prezidentem Billem Clintonem. Ve shora uvedeném rozhodnutí hlasovali Rehnquist, O'Connor, Scalia, Kennedy a Thomas, tzv. konservativní křídlo Nejvyššího soudu, pro zastavení všeho přepočítávání, Stevens, Souter, Ginsburg a Breyer proti. Jak někdy dávno na začátku 20. století prohlásil o nezávislosti Nejvyššího soudu Spojených států proslulý americký satirik Mr. Dooley, Nejvyšší soud věrně sleduje výsledek prezidentských voleb. Prezident Republikán jmenuje Republikány, prezident Demokrat Demokraty. Ne vždy to vyjde na 100 procent. Viz. v tomto případě, jak hlasovali Stevens a Souter, jmenování republikánskými prezidenty.

Nejvyšší soud Spojených států, poněkud uražený, že Nejvyšší soud státu Florida nereagoval na jeho žádost, aby mu vysvětlil svůj souhlas s prodloužením přepočítání, vyslechl argumenty

obou stran během pondělí 11. prosince. Nejvyšší soud státu Florida ještě téhož večera v rozhodnutí 6:1 „vzkázal“ Nejvyššímu soudu ve Washingtonu a opakoval svůj argument, že pouze interpretoval konflikt mezi dvěma volebními zákony schválenými floridskou legislativou a nikoli že sám vytvořil nový volební zákon. Tato odpověď už neměla žádný přímý vliv na rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států. Ten byl také pod tlakem usnesení floridské legislativy, že 12. prosince bude volitele jmenovat sama. Velmi složité rozhodnutí Nejvyššího soudu Spojených států bylo vyhlášeno v úterý večer 12. prosince. Reportérům trvalo nějakou chvíli, než je pro rozhlas a televizi rozluštili. Tisková agentura AP je shrnula takto: „*V mimořádném soudním rozhodnutí v úterý (12. prosince 2000) soud souhlasil 7:2 zvrátit weekendové rozhodnutí Nejvyššího soudu státu Florida, jimž nařídil celostátní přepočítávání pochybných hlasovacích lístků, neboť shledal, že takové přepočítání by neposkytlo rovnou ochranu, protože standard, jak zjistit voličův úmysl, by se lišil od jednoho okresu k druhému. Užší většina 5:4 shledala, že nebyla žádná ústavně přijatelná procedura, již by přepočítání mohlo být ukončeno před půlnocí 12. prosince, lhůtou stanovenou k jmenování prezidentských volitelů. „Protože je zřejmé, že jakékoli přepočítání snažící se splnit lhůtu 12. prosince bude neústavní... rušíme rozhodnutí Nejvyššího soudu státu Florida, jimž nařídil, aby přepočítání pokračovalo.“ Kolej volitelů se sejde 18. prosince a hlasy volitelů budou sčítány na společném zasedání Kongresu 6. ledna... Při hlasování Nejvyššího soudu ve většině byli jeho předseda William Rehnquist a soudci Sandra O'Connor, Antonin Scalia, Anthony M. Kennedy a Clarence Thomas. Soudci, kteří s rozhodnutím nesouhlasili, byli John Paul Stevens, David H. Souter, Ruth Bader Ginsburg a Stephen O. Breyer. V mocném nesouhlasu Stevens napsal: Ačkoliv nikdy nebudeme s úplnou jistotou znát identitu vítěze letošních prezidentských voleb, identita poraženého je perfektně známa.*“

Den po rozhodnutí Nejvyššího soudu se mu Gore podřídil, i když s ním nesouhlasil, zastavil všechno přepočítávání hlasů na Floridě a blahopřál Bushovi jako příštímu prezidentu Spojených států.

Volitelé se sešli v hlavních městech svých států 18. prosince, odhlasovali kandidáty na prezidenta a viceprezidenta a výsledek poslali zapečetěný do Washingtonu k rukám prezidenta Senátu, kterým ovšem zůstal až do 20. ledna, kdy budou inaugurováni nově zvolený prezident a viceprezident, viceprezident Gore. Gore pak předsedal 6. ledna 2001 společnému zasedání Senátu a Sněmovny reprezentantů, na němž byly hlasy volitelů spočítány: z 538 hlasů 271 hlasů pro Bushe, 266 pro Gora, protože jedna demokratická volitelka z Washingtonu, D.C. se zdržela hlasování na protest proti tomu, že hlavní město Spojených států nemá v Kongresu zastoupení. Proti hlasům Bushových volitelů protestovalo několik demokratických členů Sněmovny reprezentantů. Goreovi připadl poněkud paradoxní úkol, jehož se zhostil s dobrým humorem, všechny tyto protesty zamítnout, protože ani v jednom případě nebyly opatřeny předepsaným spolupodpisem alespoň jednoho senátora. Gore vyhlásil, že George W. Bush byl řádně zvolen prezidentem Spojených států a Dick Cheney viceprezidentem.

4. Reakce občanů

Pro Američany byla zkušenost s rozhodováním, kdo ve skutečnosti zvítězil na Floridě a kdo tudíž bude 43. prezidentem Spojených států, zkušeností úplně novou. Prošli jí rozdělení takřka *fifty-fifty*, ale jako zralí demokraté. Výzkum veřejného mínění během celé krize naznačoval, že

občané pokládali volební krizi na Floridě za vážný problém a sledovali její vývoj s určitými obavami, demokratičtí respondenti stranili Gorovi a republikánští Bushovi, ale na dotaz, kdo by byl bez ohledu na výsledek hlasování lepší prezident, dali Gorovi a Bushovi stejných 44 procent. Pozoruhodné byly v tomtéž výzkumu dvě odpovědi. Již před koncem listopadu většina 59 procent proti 36 procentům respondentů byla ochotna pokládat Bushovo eventuální vítězství v kolegiu volitelů za legitimní, přestože získal jen menšinu hlasů v lidovém hlasování. Avšak zároveň většina 63 procent proti 29 procentům byla pro zrušení kolegia volitelů a pro volbu prezidenta většinou v lidovém hlasování. Demonstrace Demokratů a Republikánů před budovami volebních komisí na jižní Floridě, v hlavním městě Tallahassee a nakonec v samotném Washingtonu před Nejvyšším soudem byly poměrně umírněné, i když se na jižní Floridě v Miami republikánští demonstranti proti přepočítávání dopustili mírného násilí. Dlouhé čekání na konečný výsledek krize na Floridě se ovšem projevilo v růstu netrpělivosti a rozhodnutí Nejvyššího soudu 12. prosince bylo přijato asi v tom duchu, jak jej formuloval úvodník The New York Times den před jeho vyhlášením, i když s postupem a očekávaným rozhodnutím nesouhlasil: „... kandidáti, Kongres a občané musí respektovat z úcty k posvátné koncepci vlády práva, co soud rozhodne.“

Většina Demokratů se ovšem domnívá, že Gore by býval volby na Floridě vyhrál, kdyby Nejvyšší soud nebyl 12. prosince přepočítávání zastavil, a radikálové neváhají tvrdit, že mu byly „ukradeny“. Důsledkem nedokončeného přepočítání je také na jedné straně vyšetřování federální Komise pro občanská práva, zda orgány státu Florida, zejména státní tajemnice Harrisová, neporušily volební zákony, a snaha několika médií na základě svobody přístupu k informacím na vlastní pěst hlasy přepočítat. Výsledek tohoto přepočítání nemůže mít ovšem žádný právní dopad na Bushovo vítězství.

5. Návrhy na reformu volebního systému

To, že Američané prošli floridskou krizí a přijali výsledek voleb bez jakéhokoli otřesu v politickém systému, ovšem neznamenal, aby se ihned poté, co Gore získal většinu v lidovém hlasování a rýsovalo se Bushovo vítězství v kolegiu volitelů, neobjevily úvahy a návrhy změnit systém, kterým je volen prezident Spojených států. Nejradikálnější mezi nimi je návrh zrušit volební kolegium a nahradit je přímou volbou prezidenta v celofederálním hlasování. Naposled k tomuto pokusu došlo v šedesátých letech, kdy příslušný ústavní dodatek prošel v Kongresu, ale nebyl ratifikován požadovanými třemi čtvrtinami států. Hlavní námitka proti kolegiu volitelů je, že podceňuje hlasy voličů ve velkých státech a přeceňuje jejich hlasy v malých státech. Někteří američtí politologové vypočítali, že např. ve velkém státě New York jeden volitel připadá na 550 000 hlasů, kdežto v malém státě South Dakota na pouhých 232 000 hlasů. Zrušit volební kolegium je však možné pouze dodatkem k ústavě. Ten je možný podle čl. V ústavy, jen když jej schválí obě sněmovny Kongresu dvouřetinou většinou a tři čtvrtiny legislativ všech států, nebo když na žádost dvou třetin všech států Kongres svolá ústavní konvenci k projednání dodatku k ústavě, který ale i v tomto případě musí být schválen třemi čtvrtinami všech států. Problém prosadit takový dodatek leží nejen v Kongresu, nýbrž především v malých státech a do jisté míry i ve velkých státech s velkou etnickou nebo rasovou menšinou. Abych vyzvedl jen nejmarkantnější kritiku zrušení kolegia volitelů: v celofederálním lidovém hlasování by voliči

malých států byli prostě přehlasováni voliči velkých států a ve velkých státech federální kolegium funguje ve prospěch etnických nebo rasových menšin, které jsou ve velkých státech jako New York, Kalifornie, Florida nebo Texas soustředěny, proto v nich mají vliv na výsledek voleb, a které by ztratily svou váhu ve prospěch etnicky homogenních, většinou malých států. Je velmi nepravděpodobné, že by i po Floridě tři čtvrtiny, tj. 38 legislativ amerických států takový ústavní dodatek, který by nahradil současný systém přímou volbou prezidenta, schválilo.

Proto je ve vzduchu celá řada méně radikálních návrhů, jejichž realizace by se obešla bez změny ústavy. Jedním z nich je zachovat volební kolegium, ale nahradit ve všech státech celostátní většinový systém jednoduchým systémem „poměrného“ zastoupení, jak je tomu již ve státech Maine a Nebraska. Kandidáti by kandidovali v každém státě v jednotlivých obvodech, ze kterých jsou voleni členové Sněmovny reprezentantů, v každém obvodu by sice zvítězil kandidát s většinou hlasů a tím by získal jednoho z volitelů, ale nemusel by získat celou státní delegaci. Další navrhovaná úprava je připočíst vítězi v celofederálním lidovém hlasování bonus dvou hlasů v kolegiu volitelů za každý stát a Washington, D. C., tj. 102 hlasů. Podle jiného návrhu by Kongres, který má podle ústavy právo stanovit termín prezidentských voleb, měl uzákonit čtyřadvacetihodinový volební den, který by skončil současně v celé zemi, aby se vyhnulo tomu, že předpovědi výsledků ze států na východním pobřeží mohou ovlivnit voliče v západní tři hodiny vzdálené zóně. Konečně je navrhován uniformní volební zákon pro celé Spojené státy. Zde by šlo o uzákonění jednotného mechanismu nebo technologie volebních přístrojů, která se dnes liší nejen stát od státu, nýbrž v mnoha státech od jednoho volebního obvodu k druhému, a na mnoha místech je zastaralá a nespolehlivá, jak konečně v roce 2000 ukázala Florida; dále o uniformní pravidla týkající se odvolání proti výsledkům voleb; a konečně o jednotná pravidla pro jejich ověřování a eventuální přepočítání hlasů. Kongres může takovou sbírku pravidel všem státům pouze doporučit, neboť podle ústavy výlučně legislativě každého státu přísluší, jak jsou volitelé jejího státu jmenováni. Kongres má však jednu zbraň k prosazení podobné uniformní úpravy: příslib, že adoptování těchto uniformních pravidel bude financováno z federálního rozpočtu a že finanční úhradu odmítne tam, kde tato pravidla adoptována nebudou.

Lze očekávat, že se nový Kongres, ve kterém je v Senátě 50 Demokratů a 50 Republikánů a ve Sněmovně reprezentantů 212 Demokratů, 221 Republikánů a 2 Nezávislí, některými z těchto podnětů a návrhů bude zabývat.

6. Závěrem trochu historie

Dlouho nerozhodný výsledek prezidentských voleb na Floridě a spor jej provázející připomněl Američanům, že v historii Spojených států nečelili poprvé podobné byt' i řídké krizi.

Již v roce 1800 ve třetí volbě prezidenta, kdy se podle tehdejšího znění ústavy prezidenta v kolegiu volitelů hlasovalo současně o volbě prezidenta a viceprezidenta, došlo ke sporu. Prezidentem byl zvolen kandidát s největším počtem hlasů, viceprezidentem kandidát s následujícím počtem. Kandidáti tehdejších Republikánů, kteří se později přejmenovali na Demokraty, Thomas Jefferson a Aaron Burr, obdrželi každý 73 hlasů a porazili kandidáta Federalistů Johna Adamse. Rozhodnutí mezi Jeffersonem a Burrem připadlo podle ústavy Sněmovně reprezentantů. Tam delegace každého státu hlasuje v podobném případě jako jednotka – má jeden

hlas. Teprve v 36. hlasování ve Sněmovně, kde Federalisté měli většinu, zvítězil Jefferson zásluhou Federalisty Alexandra Hamiltona, který přesvědčil své straníky, aby hlasovali pro Jeffersona. Čtyři roky později Burr zastřelil Hamiltona v souboji, který ale neměl s politikou nic společného. Krize roku 1800 vedla k XII. dodatku k ústavě, podle něhož kolegium volitelů hlasuje o prezidentovi a viceprezidentovi separátně.

Daleko kritičtější byla volba prezidenta v roce 1824. Generál Andrew Jackson získal většinu v lidovém hlasování nad Johnem Quincy Adamsem a měl nejvíce hlasů v kolegiu volitelů, avšak nikoli potřebnou většinu, neboť hlasy volitelů byly rozděleny mezi čtyři kandidáty. Rozhodnutí znova padlo na Sněmovnu reprezentantů, ve které třetí nejsilnější kandidát Henry Clay dal své hlasy Adamsovi. Adams se mu odměnil tím, že jej ve svém kabinetě udělal státním tajemníkem – ministrem zahraničních věcí. Tento manévr vešel do historie Spojených států jako „korupční kšeft“ (*corrupt deal*). Jackson byl zvolen prezidentem o čtyři roky později v roce 1828.

Teprve o půl století později došlo k nové krizi. Ve volbách v roce 1876 Demokrat Samuel J. Tilden vyhrál lidové hlasování a zdálo se, že měl také o jeden hlas většinu v kolegiu volitelů. Avšak volební komise ve třech jižních státech, které byly dosud v důsledku občanské války pod vojenskou okupací Severu, na Floridě, v Louisianě a Jižní Karolině, diskvalifikovaly demokratické hlasy ve snaze zajistit většinu republikánskému kandidátu Rutherfordu Hayesovi. Spor skončil v Kongresu, kde Republikáni měli většinu v Senátu a Demokrati kontrolovali Sněmovnu reprezentantů. V historickém kompromisu Kongres ustavil volební komisi ve složení 8 Republikánů a 7 Demokratů, která dala všechny sporné hlasy Hayesovi. Tři dny před inaugurací zvolilo kolegium volitelů většinou jednoho hlasu Hayese prezidentem. Demokraté za tento „vrcholný volební švindl“ (*supreme election swindle*) získali ukončení tzv. politiky rekonstrukce Jihu, která znamenala konec vojenské okupace a návrat politiků Konfederace, která vedla válku proti Severu, do federální politiky, a novou železnici.

Konečně v roce 1888 Grover Cleveland ucházející se o znovuzvolení na další čtyři roky vyhrál v lidovém hlasování nad Benjaminem Harrisonem o 91 000 hlasů, ale v kolegiu volitelů prohrál 168 ku 233 hlasům. Tehdy 80 procent oprávněných voličů hlasovalo v lidovém hlasování, ale nikdo nevzal v potaz legitimitu výsledku v koleji volitelů. Cleveland byl zvolen prezidentem o čtyři roky později.

Tyto čtyři případy ukazují, že před rokem 2000 jen v roce 1876 a 1888 volební kolegium převážilo nad vítězstvím kandidáta v populárním hlasování, že v roce 1824 většina v populárním hlasování nebyla frustrována volebním kolegiem, nýbrž ve Sněmovně reprezentantů, a že volba v roce 1800 byla opravdu zvláštním případem.

Po více jak sto letech viceprezident Al Gore byl první kandidát na úřad prezidenta Spojených států, který vyhrál lidové hlasování jasnou většinou více než 300 000 hlasů a jeho oponent guvernér George W. Bush byl zvolen 43. prezidentem Spojených států v kolegiu volitelů pouhou většinou 271 hlasů. Bylo to také poprvé, co do volby prezidenta zasáhl Nejvyšší soud Spojených států a většinou pěti ku čtyřem hlasům rozhodl o jeho vítězství.

JAK AMERIČANÉ VOLILI V PREZIDENTSKÝCH VOLBÁCH 1996 a 2000*

		1996			2000		
		Clinton	Doyle	Perot	Gore	Bush	Nader
	% všech hlasů v roce 1996 a 2000	49	41	19	48	48	2
% všech hlasů 2000	volič						
48	Muži	43	44	10	42	53	3
52	Ženy	54	38	7	54	43	2
82	Bílí	43	46	9	42	54	3
10	Černí	84	12	4	90	8	1
4	Hispanci	72	21	6	67	31	2
2	Asiaté	43	48	8	54	41	4
17	18-20letí	53	34	10	48	46	5
33	30-44letí	48	41	9	48	49	2
28	45-59letí	48	41	9	48	49	2
22	60 a starší	48	44	7	51	47	2
35	Republikáni	13	80	6	8	91	1
27	Nezávislí	43	35	17	45	47	6
39	Demokraté	84	10	5	86	11	2
20	Liberálové	78	11	7	80	13	6
50	Umírnění	57	33	9	52	44	2
29	Konzervativci	20	71	8	17	81	1
23	Z Východu USA	55	34	9	56	39	3
26	Ze středního západu USA	48	41	10	48	49	2
31	Z Jihu USA	46	46	7	43	55	1
21	Ze Západu USA	48	40	8	48	46	4
5	Nedokončená střední škola	59	28	11	59	39	1
21	Graduant střední školy	51	35	13	48	49	1
32	Částečná vysoká škola (kolej)	48	48	10	45	51	3
42	Graduant vysoké školy a plus	47	44	7	48	48	3
24	Graduant vysoké školy (koleje)	44	46	8	45	51	3
18	Postgraduální studium	52	40	5	52	44	3
47	Bílí protestanti	36	53	10	34	63	2
26	Katolíci	53	37	9	49	47	2
4	Židé	78	16	3	79	19	1
26	Odborářské domácnosti	59	30	9	59	37	3
7	Rodinný příjem pod USD 15 000	59	28	11	57	37	4
16	USD 15 000 - 29 999	53	36	9	54	41	3
24	USD 30 000 - 49 999	48	40	10	49	48	2
53	nad USD 50 000	44	48	7	45	52	2
28	nad USD 75 000	41	51	7	44	53	2
18	nad USD 100 000	38	54	6	43	54	2
20	Muži z předměstí	41	47	10	41	55	3
23	Ženy z předměstí	53	39	7	52	45	2

* Zkrácená tabulka převzata z *The New York Times*, 12. listopadu 2000

Summary:
American Presidential Elections 2000

This essay presents a descriptive record of the crisis created in the American political system by the disputed presidential vote in the state of Florida, discusses its resolution and the public reaction to it, and contemplates suggested reforms of the presidential electoral system. In the conclusion it presents as illustration of the potential problems inherent in the election of the American President the three historical occasions on which the choice of the President was the result of more than the relationship between the popular vote and the vote of the electors and one case in which, like in the Gore v. Bush contest, the winner of the popular vote lost in the Electoral College.

Navíc i u těch stran, jejichž vývoj je kontinuální, můžeme vidět diference v jejich funkcích. Podíváme-li se např. na lidovce nebo sociální demokraty, zjistíme, že tyto strany patřily tradičně do určitých politických táborů, jež se vyznačovaly velkou integrační silou. Podle Kruitovy koncepce sloupové, pilířové subkultury (Kruit 1959) stejně jako podle teoretického modelu sociálně morálních milieů M. R. Lepsia (Lepsius 1966) byly tyto politické strany v Rakousku-Uhersku i v meziválečném Československu vždy součástí poměrně integrované a částečně izolované komplexní struktury,¹⁴ pro niž byla charakteristická řada ideově propojených zájmových skupin, ale také specifický typ politické subkultury, což těmto subjektům umožnilo velmi úspěšně integrovat určité společenské vrstvy či skupiny. Dnes lze sloupovou strukturu společnosti identifikovat jen neztetelně, sociálně morální milieů výrazným způsobem erodovala, a tyto strany proto působí ve veřejném a politickém životě jiným způsobem a musejí volit jiné strategie pro získávání svých voličů, než tomu bylo dříve. (Fiala/Strmiska 1998:106 a n.)

Shrneme-li tato fakta, můžeme konstatovat, že lze u stranicko-politického systému vytvářeného po roce 1989 hovořit jen o partikulární kontinuitě, a to ještě s velkou opatrností. V podstatě se kontinuita omezuje na méně významnou rovinu reprodukce jednotlivých politických stran, přičemž jde často spíše o kontinuitu formální, protože jejich funkce a interakce v rámci politického systému se v jednotlivých historických obdobích lišily. Stejně tak lze hovořit pouze o partikulární transformaci, která proběhla u několika stranicko-politických subjektů (KSČ, ČSL, ČSS). Zatímco pojem transformace lze oprávněně vztáhnout na společnost a některé politické instituce, není ho možno použít v tomto období pro systém politických stran, protože systém resp. systémy politických stran se jako celek na území Československa po roce 1989 zcela nově konstituují.

Na otázku transformace, kontinuity nebo diskontinuity politického stranictví v Československu neexistuje tedy jednoduchá odpověď. Jak jsme viděli, jednoznačně zde převládají diskontinuitní prvky,¹⁵ (srv. Cotta 1992, 1996) nicméně v některých aspektech lze nalézt přinejmenším formální kontinuitu a některé fenomény mají tendenci se v různých historických obdobích reprodukovat.

Poznámky:

1. Více než stoletá existence je doložitelná u křesťanské politické strany (dnes označované KDU-ČSL), budeme-li akceptovat její přímé předchůdce, jejichž spojením v roce 1919 s názvem Československá strana lidová vznikla. Takový postup je obhajitelný, protože u nejsilnějších z těchto subjektů katolického národní strany (1896) a křesťansko-sociální strany (1899) lze doložit programovou, personální a částečně i organizační kontinuitu s nástupnickou ČSL. (srv. Fiala 1997) Jinak ovšem platí, že s výrazy jako „kontinuita“ a „nepřerušená existence“ musíme zacházet velmi opatrně a nechávat je absolutně, protože se v těchto případech vztahují vždy pouze na některé aspekty stranicko-politických subjektů.
2. Zde se ovšem dotýkám jen některých – pro další výklad nezbytných – otázek. Podrobnější výklad metodologických a teoretických problémů k otázce kontinuity a diskontinuity stranicko-politických systémů lze nalézt v článku Fiala, P.; Strmiska, M.: Kontinuita a diskontinuita českých stranicko-politických systémů. Metodologická východiska a dilemata komparativního výzkumu transformace soustav politických stran v českých zemích. Středoevropské studie 1/2001 (www.iips.cz/seps).
3. V tomto textu se snažím mj. ukázat, že vztahovat pojem transformace na systém politických stran lze jen v některých speciálních případech, ale nikoliv všude tam, kde hovoříme o společenské, politické

či ekonomické transformaci, což vyplývá z povahy a funkcí politických stran a stranických systémů. To samozřejmě neznamená, že politické strany není možno zkoumat v rámci „transitologie“ či „konsolidologie“, ale měla by z toho vyplývat jistá teoretická a metodologická zdrženlivost.

4. Toto vymezení pojmu transformace navrhla Christiane Brenner v úvodním textu ke konferenci „Formy a fáze transformace v Československu v letech 1918–1993“ (listopad 2000), pro niž vznikla původní stručnější německá verze tohoto příspěvku.
5. Jsem si vědom toho, že toto hledisko není nesporné a v odborné literatuře se lze setkat s řadou jiných výkladů. Pomíjení principu relativní dobrovolnosti a svobodného utváření stranicko-politických subjektů vede ovšem k těžko řešitelným problémům, protože potom je za rozhodující hledisko politického stranictví považováno pouze to, zda se nějaký subjekt nazývá nebo nenazývá politickou stranou. I v případě, že by byl tento postup akceptován, je nezbytné trvat na tom, aby při srovnání jednotlivých „stranicko-politických“ subjektů či jejich systémů v různých sociálně-politických situacích bylo hledisko relativní plurality, svobody a dobrovolnosti zohledněno, protože jinak jsou za typově stejně považovány zcela odlišné subjekty.
6. Je ovšem potřeba zdůraznit, že zprostředkování sociálně-ekonomických zájmů prostřednictvím politických stran i výše zmiňované svobodné utváření politických stran je vždy omezeno, např. ústavně-právním řádem, volebním systémem apod. Kvalitativní rozdíl ovšem např. je, zda jsou tato omezení obecná (tzn. že se vztahují na všechny subjekty) nebo speciální (tzn., že se formou, např. formou zákazů nebo povolení vztahují na konkrétní strany).
7. Připomeňme, že v českých zemích existovaly český a německý subsystém politických stran paralelně, tzn., že se nedoplňovaly, ale každý z nich vytvářel „komplexní“ nabídku politických stran. Tato skutečnost vedla někdy až k tomu, že si české a německé stranicko-politické subjekty ani nekonkurovaly ve volbách: taková situace v podstatě nastala v moravské zemské politice po tzv. „moravském vyrovnání“ v roce 1905.
8. V lednu 1939 zde byly politické strany úplně zakázány, jako střešová organizace byla následně ustavena Ukrajinská národní jednota. (Holzer 2000:297)
9. V českých zemích Komunistická strana Československa, Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová a Československá sociální demokracie, na Slovensku Demokratická strana, Strana slobody, Strana práce, samostatně zde kandidovala Komunistická strana Slovenska.
10. Toto konstatování vychází z úvodního výkladu, tzn. že jsem si vědom skutečnosti, že se lze setkat s názory, že i takto disfunkční, mocensky řízený a úplnou absencí soutěže vykazující „stranicko-politický“ systém je možno považovat za systém politických stran.
11. Srv. také např. cleavage lines u Daaldera apod. (Daalder 1966: 67–69)
12. Koncepci cleavages zde používám ve značném zjednodušení; považuji to za přijatelné pouze proto, že je zde využito spíše jako příklad
13. To si dobře uvědomíme tehdy, připomeneme-li si právě ty konfliktní linie, které hrály v první polovině dvacátého století v české společnosti klíčovou roli, a které dnes už nepůsobí. (srv. Brokl 1999) Např. konfliktní linie centrum-periferie vedoucí ke vzniku nacionálně (národně) orientovaných stran ztratila v národnostně téměř homogenní české společnosti svou sílu, a primárně národně definované stranické subjekty (např. národní demokraté) zde nemohly ani vzniknout, natož hrát relevantní roli. Ještě patrnější je tento proces u konfliktní linie město-venkov. Zatímco v meziválečném ČSR byla nejsilnějším českým stranicko-politickým subjektem právě agrární strana (jejíž poválečné obnově bylo násilně zabráněno) nemohla se vzhledem ke zcela odlišné struktuře obyvatelstva, změně poměru venkovského a městského obyvatelstva, změně poměru mezi obyvatelstvem pracujícím v zemědělství a v jiných hospodářských odvětvích, taková strana v současném českém politickém systému v žádném případě adaptovat a její pozici ve stranicko-politickém spektru převzaly strany vytvářené na jiném principu (např. ODS). Zřejmě ovšem mohou vznikat nové cleavages, o čemž jsou někteří autoři přesvědčeni – např. stabilita versus změna (srv. Fiala/Strmiska 1998:73, pozn. 21). Je také otázka, zda výše zmíněnou konfliktní linii není možno hledat ve vztahu evropská integrace v národní stát, i když tato stále zřetelnější cleavage nemá zatím „sílu“ k vytváření relevantních politických stran.